

Araştırma Makalesi

Sultan Sencer'in Vefatından Sonra Harezmsah İl-Arslan'ın Büyük Selçuklu Devleti'ne Karşı İzlediği Siyaset

Mustafa Köksal*

(ORCID: 0000-0002-6360-0957)

Makale Gönderim Tarihi
01.01.2024

Makale Kabul Tarihi
22.01.2024

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Köksal, M., "Sultan Sencer'in Vefatından Sonra Harezmsah İl-Arslan'ın Büyük Selçuklu Devleti'ne Karşı İzlediği Siyaset", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 9/1 (Mart 2024): 565-587.

APA: Köksal, M. (2024). Sultan Sencer'in Vefatından Sonra Harezmsah İl-Arslan'ın Büyük Selçuklu Devleti'ne Karşı İzlediği Siyaset. *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 9 (1), 565-587.

Öz

Sultan Sencer'in (1118-1157) tahta çıkışıyla ikinci imparatorluk dönemini yaşayan Büyük Selçuklu Devleti, 1141 yılında yaşanan Katvan yenilgisin ardından kısa sürede kendisini toparlayarak yeniden eski gücüne kavuştu. Ancak 1153 yılında kendilerine bağlı olan Oğuzların isyan etmesi ve sultanın düşmesi sonucunda muhteşem devlet dağılma sürecine girdi. Sultan Sencer'in Oğuzlara esir düşmesiyle başsız kalan devletin başına Karahanlı soyundan gelen Mahmud Han'ın geçmesi de bir çözüm olmadı. O, Oğuzlara karşı askerî harekâtlarda bulunduysa da başarılı olamadı. Sultan Sencer'in kurtulması için çaba gösteren bir başka devlet adamı da Harezmsah Atsız'dır. Ancak onun bu çabalarında tamamen göstermeliydi. Elinde fırsat olmasına rağmen Atsız'ın herhangi bir isyan girişiminde bulunmaması dikkat çekici bir husustur. Bunun en önemli nedeni Oğuzlara karşı mücadele edebilecek güce sahip

* Dr., Araştırmacı, Albaraka Türk, Türkiye, mustafakoksal13@hotmail.com.
Ph.D., Researcher, Albaraka Türk, Turkey.

olmamasıdır. Bu yüzden Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı kalmayı tercih etti. 1156 yılında yaşanan sürpriz bir gelişme ile Oğuzların elinden kurtulan Sultan Sencer, yeniden tahta çıktı. Ardından yıkılmaya yüz tutmuş devletini yeniden ayağa kaldırmak için harekete geçtiyse de başarılı olamadı. 1156 yılında Harezmsah Atsız'ın vefatının ardından Sultan Sencer'in onayı ile Harezm tahtına İl- Arslan geçti. Makalemizde İl- Arslan'ın Harezmsah oluşu, Sultan Sencer'in vefatından sonra Horasan'da meydana gelen hadiseler ve onun Büyük Selçuklu Devleti ile diplomatik ilişkilerini ele alacağız. Yaptığımız bu çalışmanın Harezmsahlar sahasında çalışma yapan araştırmacılar için faydalı olacağı kanaatini taşımaktayız.

Anahtar Kelimeler: İl-Arslan, Harezmsahlar, Mahmud Han, Büyük Selçuklu Devleti

The Policy Followed by Harezmshah Il-Arslan Against the Great Seljuk State After the Death of Sultan Sencer

Abstract

The Great Seljuk State, which lived its second imperial period with Sultan Sencer (1118-1157) after the throne fights, recovered in a short time after the Katvan defeat in 1141 and regained its former power. However, in 1153, as a result of the rebellion of the Oghuz people who were loyal to them and the fall of the sultan, the magnificent state entered the process of disintegration. The fact that Mahmud Khan, a descendant of the Karakhanid lineage, took over the headless state after Sultan Sencer was captured was not a solution either. Although he carried out military operations against the Oghuzs, he was not successful. Another statesman who made an effort to save Sultan Sencer was Harezmsah Atsız. However, his efforts were entirely for show. It is noteworthy that Atsız could not attempt any rebellion even though he had the opportunity. The most important reason for this is that they do not have the power to fight against the Oghuzs. That's why he chose to remain loyal to the Great Seljuk State. Sultan Sencer, who was saved from the Oghuzs with a surprise development in 1156, ascended to the throne again. He then took action to revive his state, which was about to collapse, but he failed. Following the death of Khwarezmshah Atsız in 1156, Il-Arslan ascended to the throne of Khwarezm with the approval of Sultan Sencer. In our article, we will discuss the emergence of Il-Arslan as Khwarezmshah, the events that took place in Khorasan after the death of Sultan Sanjar and his diplomatic relations with the Great Seljuk State. We believe that this study we have conducted will be useful for researchers working in the field of Khwarezmshahs.

Keywords: İl-Arslan, Khwarezmshahs, Mahmud Khan, Great Seljuk State.

Giriş

Dünyanın kadim yerleşim yerlerinden biri olan Harez m bölgesinde kurulan Harezmsahlar Devleti (1077-1231), Türk tarihinin önemli kilometre taşlarından biridir. Harezmsahların tarihteki yolculukları Anuştegin Garce'nin Selçuklu sarayında hem "taşdârlık" hem de Harez m valiliğine tayin edilmesiyle başladı. Selçuklu Sultanı Melikşah'ın (1072-1092) şüpheli ölümünün ardından devlet içerisinde başlayan taht kavgalarında Anuştegin'in nasıl bir pozisyon aldığı konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Onun 1097'de vefatından sonra Sultan Berkyâruk'un (1092-11104) taltifleriyle oğlu Kutbeddîn Muhammed (1097-1128), Harezmsahlık görevine getirildi. Kutbeddîn Muhammed, bu görevi fiilen yerine getiren ilk hanedan üyesidir. Onun hayatı hakkında kaynaklarda çok az bilgi mevcuttur. Ancak 30 yıllık Harezmsahlığı döneminde Büyük Selçuklu Devleti'ne sadakatle hizmet ettiği bilinmektedir.

Kutbeddîn Muhammed'in 1128'de vefatının ardından Sultan Sencer, Harezmsahlık makamına Atsız'ı tayin etti. Atsız, Harezmsah olduktan sonra kariyer basamaklarını hızla tırmanarak Selçuklu sarayında nüfuzlu bir devlet adamı oldu. Ancak bu durum Selçuklu ordusunun komuta kademesinde ciddi rahatsızlığa neden oldu. Komutanların Atsız'ın canına kastetmeleri ve Sultan Sencer'in bu duruma sessiz kalması onu ciddi anlamda endişelendirdi. Sultan Sencer'den izin isteyen Atsız, Harez m'e geri döndü. Harezmsah Atsız, geri döner dönmez Sultan Sencer'e karşı isyan bayrağını açtı. O, 1138, 1143 ve 1147 yıllarında olmak üzere üç kez isyan ettiyse de başarılı olamadı. Harez m seferlerinin Selçuklu tarihinde önemli bir yeri vardır. Çünkü Büyük Selçuklu Devleti hüküm sürdüğü zaman dilimi içerisinde Harez m bölgesi dışında başka hiçbir yere arka arkaya sefer düzenlememiştir. 1147 yılından itibaren Atsız yeniden Selçuklu Devleti'nin itaati altına girdi. 1153 yılında Sultan Sencer, Oğuzlara esir düştüğünde de Selçuklu Devleti'ne bağlı kalmaya devam etti. Bunun altında yatan en önemli neden Oğuzlardan çekinmesidir. 1156 yılında Sultan Sencer, esareten kurtulup tekrar tahta çıktığında Atsız, bağlılığını bildirmek için üç defa mektup gönderdiyse de Sultan Sencer bunları cevapsız bıraktı. Atsız, bağımsızlığını kazanmak için Selçuklu Devleti'ne karşı ciddi mücadeleler verdiyse de başarılı olmadı. Ancak

ileride kurulacak olan Harezmsahlar Devleti için gerekli zeminin oluşmasını sağladı.

Sultan Sencer'in Vefatından Sonra Horasan Topraklarında Meydana Gelen Hadiseler İle İlgili Genel Bir Değerlendirme

İl-Arslan döneminde Büyük Selçuklular ile ilişkilerini incelemeye geçmeden önce konunun daha iyi anlaşılması açısından Sultan Sencer'in vefatının ardından Horasan topraklarında cereyan eden hadiselerle göz atmak yerinde olacaktır. 552/1157'de Sultan Sencer'in ölümünün ardından yeğeni Mahmud Han, ikinci kez Selçuklu tahtına çıktı. Ancak Horasan'da çözülmesi gereken büyük bir problem onu bekliyordu. Bu şüphesiz Oğuzlar meselesiydi. 548/1153 yılında Sultan Sencer'i esir eden Oğuzlar, 551/1156'da sultanın ellerinden kurtulmasıyla birlikte bölgede bir süre herhangi bir faaliyette bulunmadılar. Onlar, sultanın vefatını fırsat bilerek 553/1158'de Belh'ten yola çıkıp Merv topraklarına saldırdılar. Durumdan haberdar olan Mahmud Han ve Horasan Hâkimi Müeyyed-Ay-aba, Oğuzlarla mücadele etmek için harekete geçtiler. Onlar bu süre zarfında Oğuzlara karşı çeşitli başarılar elde ettiler. Mahmud Han ve Müeyyed Ay-aba elde ettikleri başarılar sayesinde onları Horasan topraklarından atabileceklerini düşündüler. Ardından iki taraf güçlerini birleştirerek Oğuzların üzerine yürüdü. Ramazan-Şevval 553/Ekim-Kasım 1158'de yapılan savaşlarda ittifak ordusu galip geldi. Ancak Oğuzların pes etmeye niyeti yoktu. Yeniden toparlanarak Mahmud Han ve Müeyyed Ay-aba'nın birleşik kuvvetlerine saldırdılar. Horasan ordusu ağır bir yenilgi alarak geri çekilmek zorunda kaldı. Oğuzlar bu zaferden sonra Merv topraklarını ele geçirdiler. Şehirde yağma ve talan yapmak yerine halka iyi davrandılar. Bunu yapmalarının en önemli nedeni hâkimiyet sahalarını kaybetmek istememeleridir. Ancak bu durum Serahs, Tûs ve Nişâbûr için geçerli değildi. Üç şehirde halkı kılıçtan geçirip taş üstünde taş bırakmadılar.¹

¹ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't- Tarih* (İslâm Tarihi), (Çev. Ahmet Ağrakça), İstanbul, XI, 1991, s.194-195; İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam Fî Tarihü'l Mülûk ve'l Ümem*, (nşr. Muhammed Abdulkadir İta-Mustafa Abdulkadir İta), Beyrut, XVII, 1412, s. 134; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye* (Çev. Mehmet Keskin) İstanbul, 1995, XII, s.433; Mehmet Altay Köymen,

Bu yenilgiden sonra Müeyyed Ay-aba kaçarken Mahmud Han, Cürcan'a çekilip Oğuzların olası saldırılarına karşı tedbirler alıp beklemeye başladı. Ancak tam tersi bir durum yaşandı. 554/1159 yılının başlarında Oğuz beyleri, Mahmud Han'a cazip bir teklifte bulunarak onların başına geçmesini talep ettiler. Fakat Mahmud Han, Oğuzların Sultan Sencer'e yaptıklarını bildiğinden aynı akıbete uğramamak için tekliflerini reddetti. Onlar daha sonra Mahmud Han'ın oğlu Celeleddin Muhammed'in Oğuzların başına geçmesi için teklifte bulundular. Celeleddin, Oğuzların bu teklifini devlet erkânı ile istişare ettikten sonra kabul etti. 554/1159 yılının ortalarında Oğuzların başına geçti. Onların bu taleplerinden Oğuzlar arasında bir birlik olmadığı anlaşılmaktadır. Mahmud Han, oğlu Celeleddin Muhammed'in Oğuzların başına geçmesinden kısa bir süre sonra devlet adamlarını yanına alarak Horasan'a hareket etti. Bu bölgeye gitmesinin sebebi Oğuzların verdiği güvenceler olduğu açıktır. Ancak Oğuzların Mahmud Han'a verdikleri teminatlar hakkında herhangi bir bilgi sahibi değiliz.²

Mahmud Han'ın Oğuzlar ile anlaşmaya varmasıyla birlikte daha önce onlara karşı beraber hareket ettiği Müeyyed Ay-aba, yalnız kaldı. Ay-aba Oğuzların saldırılardan çekindiğinden Cürcan'dan Horasan'a doğru yola çıktı. Oğuzlar, onun Habûşân yakınlarına geldiğini haberini aldıklarında yakalamak üzere harekete geçtiler. Müeyyed Ay-aba, Oğuzlara kısa süreliğine esir düştüyse de ellerinden kurtulmayı başardı. Bu süreçte bölgede önemli güç haline gelen Mahmud Han ve oğlu Celeleddin Muhammed, güçlerini birleştirme kararı aldılar. Oğuzlar, iki idareciden Horasan topraklarından herhangi bir yerin kendilerine ıktâ olarak verilmesini istediler. Onların bu isteği baba-oğul tarafından kabul görmedi. Bunun üzerine Oğuzlar harekete geçerek Recep-Şaban 554/Ağustos-Eylül 1159'da Nişâbûr'a gittiler. Müeyyed Ay-aba bu sırada orada bulunmaktaydı. Oğuzların geldiğini duyar duymaz Herat'a çekildi. Bir süre Herat'ta kalan Müeyyed Ay-aba önce Merv'e ardından Serahs şehrine gitti.³ O dönemde Serahs, Şafîî Reisi el-Müeyyed b.

Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (İkinci İmparatorluk Devri), Ankara 2017, s.467-470; Ergin Ayan, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Oğuz İsyanı*, İstanbul 2007, s.61-63.

² İbnü'l-Esir, XI, s.194-195; Köymen, s.467-470; Ayan, s.61-63.

³ İbnü'l-Esir, XI, s. 194-195; Ayan, s.66-67.

Hüseyin el-Muvaffakî tarafından idare edilmekteydi. Fâkih el-Muvaffakî'nin adamlarından birisi, yanlışlıkla bölgede yaşayan ve Alevîlere yakınlığı ile bilinen el-Fustâkânî adında bir kişiyi öldürmesi taraflar arasında gerginliğe neden oldu.⁴

Nişâbûr'da bulunan Alevîlerin lideri Zâhirüddin Ebû'l-Kâsım Zeyd, haberi aldığı anda çok öfkeleni. Şafiîlerin liderine haber göndererek katilin kendilerine teslim edilmesini istedi. Ancak o, bu isteği yerine getirmede. Bu durum tarafların karşı karşıya gelmelerine neden oldu. Zilkâde 554/Kasım 1159'da iki taraf arasında yapılan savaşta birçok Şafiî öldürüldü. Horasan topraklarında bulunan birçok medrese ve cami yakıldı. Nişâbûr şehri tahrip edildi. Müeyyed Ay-aba bir taraftan Oğuzlar ile mücadele ederken bir taraftan da mezhep çatışmalarına müdahil oldu. Alevîlerden intikam almak isteyen Şafiîler, Müeyyed Ay-aba ile beraber hareket ederek Nişâbûr'u kuşattılar. Şehri ele geçirdiklerinde birçok Alevî'yi kılıçtan geçirdikleri gibi Hanefilere ait çok sayıda medreseyi de yakıp yıktılar. Bu savaştan sonra Müeyyed Ay-aba, Nişâbûr'dan ayrılıp Beyhâk'a gitti.⁵

Horasan topraklarında başka bir problem ise Türkmenler ve Bâtınîler arasında yaşandı. İbnü'l-Esîr'e göre Kuhistan⁶ topraklarında yaşayan Türkmen grupların sefere gitmelerini fırsat bilen yaklaşık 1700 kadar İsmâîliler mezhebine mensup bir grup, onların yaşadıkları yerlere saldırdılar. Ancak Türkmenler seferde olduklarından evlerinde bulamadılar. Buna rağmen kadın ve çocukları esir alarak şehirleri tahrip ettiler. Türkmenler geri döndüklerinde korkunç bir manzara ile karşılaştılar. Yapılanların intikamını almak için Bâtınîleri takibe başladılar. Taraflar arasında 553/1158'de cereyan eden savaşı Türkmenler kazandı. Müellif bu savaştan ancak dokuz kişinin kurtulduğunu kaydetmektedir. Bu hadiseler Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra bölgedeki otorite boşluğu yüzünden meydana

⁴ İbnü'l-Esîr, XI, s. 194-195; Ayan, s.66-67.

⁵ İbnü'l-Esîr, XI, s. 194-195; Ayan, s. 67-68.

⁶ Dağ ülkesi anlamına gelen Kuhistan eyaleti, Ortaçağ İslâm coğrafyacılarına göre Horasan'ın güney sınırları içerisinde yer almaktadır. Guy Le Strange, *Doğu Hilafetinin Memleketleri (Mezopotamya, İran ve Orta Asya)*, (Haz. Adnan Eski Kurt, Cengiz Tomar), İstanbul 2015, s.352.

gelen siyasî kaosun yanı sıra mezhepler arasındaki çatışmaların da fitilinin ateşlendiğini göstermektedir.⁷

İl-Arslan'ın Harezms̄ah Oluşu

Ebû'l-Feth İl-Arslan (550-567/1156-1172), babasının vefat haberini alır almaz hemen Cend'den Harezm'e doğru yola çıktı. Yolda babasına bağlı birçok komutan ve devlet adamından biat aldı. O, Harezm'e ulaşmadan önce kardeşi Süleymans̄ah'ın tahta çıkmak için harekete geçtiğini haber aldı. Buna mani olmak için hemen Gürgenç'e gelerek kardeşini ve atabeyi Oğul Bey'i tutuklattı. Ardından atabeyi idam ettirerek kardeşini hapse attırdı. Böylece önündeki en büyük engeli ortadan kaldırmış oldu. Bu sıralarda Atsız'ın vefatını fırsat bilen Kıpçakların yeniden Cend ve Mankışlag topraklarına saldırmaları üzerine İl-Arslan, geri dönmek zorunda kaldı. Bu topraklarda asayiş sağladıkdan sonra Harezm'e gelerek Recep 551/Ağustos 1156'da tahta çıktı.⁸

İl-Arslan'ın saltanatının ilk günlerinde devlet içerisinde huzursuzluk baş göstermeye başladı. Kanlı bir şekilde tahta çıktığı için durumdan rahatsız olan komutanları ve devlet adamlarını memnun etmek

⁷ İbnü'l-Esîr, XI, s.199; Ayan, s.69.

⁸ İbnü'l-Esîr Harezms̄ah tahta çıktığında amcalarından bazılarını öldürtüp kardeşinin gözüne mil çektiğini üç sonra kardeşinin vefat ettiğini kaydetmektedir. İbnü'l-Esîr, XI, s.179; İl-Arslan'ın tahta çıktığı sırada yaptığı faaliyetler hakkında bkz. Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihanguşâ, (Devre-i Moğol, Harezms̄ahiyye, İsmailiye)*, (Tash. Mansur Servet), Tahran 1342, s. 156; Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihanguşâ, (Çev. Mürsel Öztürk)*, Ankara 2013, s.262-263, Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't- Tevârih (Tarih-i Selatîn-i Harezm)*, Tahran 1389, s.3.; Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih'te Harezm Sulltanları*. (Çev. Farbod Mazlûmî). İstanbul 2022, 44; Şebankâreî, *Mecmaü'l-Ensâb*, (Tash. Mîr Haşem Muhaddis). Tahran 1372, s.136; Şebankâreî, *Mecmaü'l-Ensâb (Hanedanlar Tarihi)*, (Çev. Fahri Unan), Ankara 2022, s.107; Mîrhând, , *Ravzatü's-Safâ fî Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk Ve'l-Hulefâ*, Tahran 1339, IV, s.364; Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ fî Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk Ve'l-Hulefâ*, (Hârezms̄ahiyan), (Çev. Erkan Göksu), İstanbul 2022, s.49; Hândmîr, *Habîbü's-Siyer fî Ahbârı Efrâdi'l-Beşer*, (Nşr. Dr. Muhammed Debîr Siyâkî) Tahran 1380, II, s.633; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Haz. H. Dursun Yıldız), İstanbul 2017, s. 347; Ziya Bünyatov, *Hârezms̄ahlığı ve Enuştekinler Devleti*, (Çev. Tural Rivazev), İstanbul 2003, 29; İbrahim Kafesoğlu, *Harezms̄ahlar Devleti Tarihi*, Ankara, 1984, s.73; Coşkun Erdoğan, *Harezms̄ahlar (Anuştegin'den Celâleddin'e)*, İstanbul 2020, s.29.

amacıyla maaşlarını artırarak onlara iktâlar verdi. Böylece devlet ricâli arasındaki huzursuzluğu giderdi. O, Harezmsahlık yaptığı süre içerisinde babasının izlediği siyaseti takip etmedi. Daha çok bölgede gelişen olaylara göre denge siyaseti izlemeyi benimsedi. Sultan Sencer, Ramazan 551/Ekim 1156'da İl-Arslan'a hil'ât ve menşûr göndererek Harezmsahlığını tasdik etti. Ancak Selçuklu hükümdarının 552/1157'de vefat etmesinin ardından bölgede dengeler bir anda değişti.⁹

İl-Arslan'ın Mahmud Han ile İlişkileri

Sultan Sencer'in 1153'de esir düşmesinden sonra Oğuzlar, Horasan bölgesini istilâ etmeye başladılar. Dinâr, Bahtiyar, Tûtî, Korkut gibi Oğuz beyleri, Selçuklu Devleti'nden geriye kalan bakiye kuvvetleri yok etmek için karşı harekete geçtiler. Selçuklu komutanları, direnmek yerine kaçmayı tercih edince onlar da rahat bir şekilde Horasan topraklarını ele geçirdiler. Rebiülâhir-Cemâziyelâhir 548/ Temmuz ve Eylül 1153'te Selçuklu Devleti'nin başkenti Merv'i iki kere olmak üzere, Nişâbûr ve önemli birçok Selçuklu şehrini yağmaladılar.¹⁰ Halkın ve âlimlerin büyük bir kısmını katlettiler. Katledilenler arasında dönemin ünlü Şafiî fıkıh âlimlerinden Muhammed b. Yahya en-Nişâbûrî ve Abdurrahman Ukkâf da bulunmaktaydı. Ayrıca şehrin can damarı olan Murgab Nehri üzerindeki su bentlerinin tahrip edilmesi bölgede büyük bir kuraklığa ve halkın topraklarını terk etmesine neden oldu. Bunların yanı sıra birçok imaret, vakıf ve kütüphaneyi de yerle bir ettiler.¹¹

⁹ İbnü'l-Esîr, XI, 179; el-Bündârî, *Zubedetü'l-Nuşra ve Nubetü'l-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, (Çev. Kivameddin Burslan), Ankara 2016, s.252; Hamdullah Müstevfî, *Târih-i Güzide*. (Tash. Abulhüseyn Nevahî), Tahran 1387, s.453; Hamdullah Müstevfî, *Târih-i Güzide*. (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara 2013, 363; Barthold, 347.

¹⁰ İbnü'l-Esîr, XI, 155-156; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sûrûr*, I, (Çev. Ahmet Ateş). Ankara 1999, s.176-177; Şebânkâreî, 112; Şebânkâreî, (trc), 86-87; Mîrhând, IV, 317-318; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk- İslâm Medeniyeti*, İstanbul 2015, 245; Ali Sevim, Ali-Erdoğan Merçil, *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilât ve Kültür)*, Ankara 2020, s.282; Barthold, 345; Cihan Piyadeoğlu, *Büyük Selçuklular*, İstanbul 2019, s.334-335; Osman GaziÖzgüdenli, *Selçuklular*, İstanbul 2020, I, 282.

¹¹ İbnü'l-Esîr, XI, 156; Hamdullah Müstevfî, 452; Hamdullah Müstevfî (trc), 362; er-Ravendî, I, 177-178; Mîrhând, IV, 318; Hafız Ebrû, *Coğrafya-yı Tarih-i Horasan Der Tarih-i Hafız Ebrû*, (Nşr. Gulâm Rıza Verehrâm) Tahran 1331 s. 40; Köymen, 415-416.

Gelişmeleri yakından takip eden bazı Selçuklu devlet adamları, devleti yeniden diriltmek için çaba sarf etmekteydiler. İlk olarak Selçuklu vezirlerinden Tahir b. Fahrü'l-Mülk, Sultan Sencer'in yeğeni Süleymahşah b. Muhammed'i Cemâziyelâhir 548/Eylül 1153'te Nişâbûr'da sultan ilan edip tahta çıkararak adına hutbe okuttu.¹² Ancak Süleymahşah, Oğuzları engellemek için bazı girişimlerde bulduysa da başarılı olamadı. O, vezir Tahir'in vefatı ve Oğuzlara karşı alınan yenilgiden sonra Horasan topraklarını terk etmek zorunda kaldı. Oğuzlara karşı mücadelede çaresiz kalan Selçuklu emirleri 549/1154-55 yılında bu seferde Karahanlı soyundan gelen ve aynı zamanda Sultan Sencer'in kız kardeşinin oğlu Rükneddin Mahmud'u Horasan'a davet ettiler. Daveti kabul eden Mahmud, Selçuklu Devleti'nin yeni hükümdarı oldu.¹³

Harezmşah Atsız, yeni Selçuklu Hükümdarı Mahmud Han'a muhalif olmak yerine müttefik olmayı tercih etti. Hatta ona bir mektup göndererek tahta çıkışını tebrik etti. Oysa daha önce Selçuklu Devleti'ne karşı bağımsızlığını kazanmak için üç kez isyan eden bir eyalet valisinin böyle bir tavır takınmasının sebebine cevap aramak gerekir. Bu sorunun cevabı Atsız'ın Oğuzlardan çekinmesidir. Çünkü Harezmşah'ın onlarla mücadele edecek kadar gücü yoktu. Bu yüzden yeni bir müttefike ihtiyacı vardı. İleri görüşlü bir kişiliğe sahip olduğunu bildiğimiz Harezmşahın dönemin konjonktörünü iyi değerlendirerek böyle bir karar aldığı tahmin etmekteyiz.

1156 yılında vefat eden Atsız'ın yerine tahta çıkan İl-Arslan, saltanatın ilk yıllarında Sultan Sencer'in yerine geçen yeni Selçuklu Hükümdarı Mahmud Han ile ilişkilerini kaldığı yerden devam ettirdi. İlk olarak ona elçiler göndererek Selçuklu tahtına çıkışını tebrik etti. Ayrıca Sultan Sencer'in vefatından duyduğu üzüntüyü dile getirerek Harezm halkının üç gün yas tuttuğunu belirtti. Buna karşılık Mahmud Han, İl-Arslan'ın Harezmşah oluşunu tebrik eden ve babasının vefatından

¹² İbnü'l-Esîr, XI, 157; el-Bündârî, 252; Köymen, 429; Sevim-Merçil, 282; Piyadeoğlu, 335; Özgüdenli, *Selçuklular*, I, 283.

¹³ İbnü'l-Esîr, XI, s.159; el-Bündârî, s.252; Cüveynî, s.156; Cüveynî, (trc), s.263; Köymen, s.448; Kafesoğlu, s.68; Sevim-Merçil, s.282; Barthold, s. 346; Piyadeoğlu, s. 335, Özgüdenli, I, s.283.

dolayı taziyelerini bildiren bir mektup gönderdi.¹⁴ Harezşah'ın Selçuklular ile ilişkilerini sürdürmesinin en önemli nedeni Horasan'da devam eden Oğuz istilasıydı. Çünkü İl-Arslan'ın Oğuzlara karşı koyacak kadar güçlü değildi.¹⁵ Bu yüzden Büyük Selçuklu Devleti ile ittifakını sürdürmesi gerekmekteydi. Ancak İl-Arslan, Karahitayların Mâverâünnehir topraklarında çıkardığı problemler yüzünden Horasan'da yaşanan hadiselerle yakından ilgilenemedi. Karahitaylar meselesini halletmek üzere o bölgeye gitmek zorunda kalsa da Horasan'da yaşanan gelişmeleri de yakından takip etmeyi sürdürdü.

Bu dönemde iki taraf arasında yoğun bir diplomasi trafiği yaşandığı bilinmektedir. Buna kanıt olarak da İl-Arslan'ın, Mahmud Han'a gönderdiği mektupları gösterebiliriz. Harezşah'ın İnşâ Divanı Reisi Reşîdüddin Vatvat tarafından kaleme alınan mektuplar bugün elimizdedir. Harezşah'ın Mahmud Han'a gönderdiği mektuplardan ilki şöyledir:

Meclis-i âlinin hükümdarı, büyük hakan, Celalü'd-dünya ve'd-din (Allah topraklarını sonsuz kılsın) övülmeye lâyık yüce mertebeye ulaşan sultanın ömrü uzun olsun. Aziz, celil ve yardım sever hükümdar, büyüklerin özenle katladığı mektup, temiz bir iman ve samimi bir birliktelik için tarafınıza ulaştırıldı. Onlar mektubun hâlis anlamına vakıf ve bilgi sahibidirler. O (mektup) güzellik ve keramet ihtiva eder. İtibarınız ve desteğiniz artsın. İyi haberler ile itimat daim olsun. Onu taşıyan filan emir (Allah tedbirini artırsın) yüz yüze görüşmeye gelmektedir. Onun sözleri gayet düzgün ve cümleleri anlamlıdır. Güzellikleri dinlemekten sevinç hâsıl olur. Konuların her biri sürelidir. Bu ince konun her bir kelimesi iltifat ve zamanın güzellikleri ile doludur. Akıl, erdem, şeref, cömertlik ve sağlamlık içeren o mektup sayesinde dostluk hukuku gelişir. Bu örnekler sevgiyi emreder. Kötüyü ve çirkini değil.

İzzetli ve aziz meclis-i âliniz bâki kalsın. Asla yasak olanı yapmayınız ve büyüklerin yolundan ayrılmayınız. Şimdi dönüp gelen gâzi ve imam, (Allah güzelliğini artırsın) kemâle ermiş, büyük ilme sahip, güzel huylu, doğru bir dile sahip, fazılların yolundan

¹⁴ Cüveynî, s.156; Cüveynî,(trc),s. 262-263; Kafesoğlu, s.73.

¹⁵ Horasandaki hadiseler hakkında detaylı bilgi için Bkz. İbnü'l-Esir, XI, s.194-197; Köymen, s. 467-475; Ayan, s. 61-69.

giden, âdab ve usûl bilen, kıymetli ve değerli bir kişidir. (Elçi) yakın zamanda bu dost ile akraba olmak ve her şeyi tamamlayarak kemâle erdirmek üzere gönderildi. Ayrıca ulaştırılmak üzere mektuplar gönderilmiştir. Elinize ulaştığında o haberlere itimat edebilirsiniz. Söylenen sözler ve verilen haberler bu dostta aittir. Sevindirici ittifak görüşmelerinden olumlu sonuçların çıkması öncelikli beklentimizdir. Her muradın, kardeşlik ve kucaklaşmanın gerçekleşmesi umulur.

*Vesselam.*¹⁶

Harezmsah, Mahmud Han'dan övgü ile bahsederek akrabalık bağı kurmak istediğini açıkça dile getirmektedir. Onun bu isteğinden bölgede büyük bir tehlike arz eden Oğuzlara karşı daha önce kurulan ittifakın devam ettirilmesi arzusunda olduğu anlaşılmaktadır. Mektupta dikkat çeken başka bir konu da İl-Arslan'ın Mahmud Han'a karşı kullandığı üslûptur. Bilindiği üzere Atsız, Büyük Selçuklu Hükümdarı Sultan Sencer'e gönderdiği mektuplarda "bende" tâbirini kullanmaktaydı. Ancak bu durum İl-Arslan döneminde farmıştır. İl-Arslan'ın gönderdiği mektuplarda Mahmud Han'a "sadık dost" olara hitap etmesi kendisini Selçuklu hükümdarı ile eş değer gördüğünü ortaya koymaktadır. İl-Arslan'ın bir yandan Oğuzlara karşı Mahmud Han'dan yardım istemesi bir yandan da kendini sultan ile eş değer görmesi dikkat çekici bir husustur.

Harzemşah'ın emirlerinden Şikâr Bey aracılığıyla Selçuklu hükümdarına gönderdiği ikinci mektup ise şu şekildedir.

Meclis-i âlinin hükümdarı, büyük hakan Celalüd'dünya ve'd-din, yardım sever, dünyanın sahibi, kudretli padişahın ömrü uzun olsun. Cihan hizmetkârı, felek kölesi olsun. Devletine bağlı, izzeti yüce, koruyan ve yarım eden sultan. Dürüst, temiz kişilikli, halis imanlı ve ömrünü ibadetle geçiren birçok kişi şahsınızın ve sarayınızın merhamet ve cömertlik pınarlarından faydalanarak mutlu olduklarından yüce Allahtan dua ve niyaz ederler. Meclisi-i âlinizin istek ve arzuları sayesinde dünyanın doğusunda ve batısındaki ülkelerin çoğu onun adaletiyle süslenir.

¹⁶ Reşîdüddin Vatvat, *Nâmeha-yı Reşîdüddin Vatvat*. (Tash. Kâsım Toyserekanî), Tahran 1338, s.107-109.

Şevval ayının başlarında Şikâr Bey (Allah mutluluğunu artırsın) örnek bir devlet adamı olarak padişahlığın süsünün güzelliğiyle hizmet etmek için oraya geldiler. O, bundan onur duydu. Sizden yardım etmeniz için istekte bulunuldu. Parlak günlerinin devamı için dualar edilir ve hayır sözler konuşulur. Onların bu yüce görevlerinden uzaklaştırılması konusunda hem fikir olunmalıdır. Çünkü ihlas ve doğruluktan sapıp aşırıya kaçanlara bu görevler verilemez. Onlar itaat yoluna girip boyun eğmezler. Din ve dünya üzerinde seçilmiş olan kulları Allah daim etsin. Hizmetinize girip itaat ederler. Sadakatsiz olanlara asla müsaade edilmez. Böylece devlete yardım edenlerin gönlünde taht kurarlar. Böylece Ehl-i İslâm'ın güçlü kolları ortaya çıkar. Bu ittifak övülmüştür ve sözleri aşikârdır. Memleketin kurallarına uyup yüce sultanlığınızı ilan edebilirsiniz. Bundan sonra fetih ve yardım beklentisi birbiri ardına gelir. Devletin gücünün ve bereketinin artmasına sebep olur. Yakın zamanda yeryüzünün kudret kabzası meclis-i âlinizin eline geçecektir. Hizmetkârlardan her biri itaat etme şartlarını yerine getirmek için mübarek emirlerinizi beklerler. Ayrıca bu duruma uygun hareket ederek hizmetinize girmeleri için görevliler gönderir. İzzetli, aziz ve celil olan sultanın devleti kıyamet gününe kadar payidar kalsın. Fitne bir an önce o topraklardan uzaklaştırılsın.

*İnşaallâhu Teâlâ*¹⁷

İl-Arslan mektubunda Mahmud Han'dan beklentilerini dile getirmekte ve devlet içerisinde karışıklık çıkaran devlet adamlarına dikkat etmesini ve bir an önce görevden uzaklaştırmasını tavsiye etmektedir. Bunun için liyakatli olanların göreve getirilmesi gerektiğini, bunun devletin devamlılığı için elzem olduğunu, böylece bu topraklardaki fitnenin ortadan kaldırılacağını belirtmekte ve ayrıca yakın bir zamanda Selçukluların ihtişamlı günlerine geri döneceğine inancının tam olduğunu dile getirmektedir. Harezşah'ın bu mektubundan Selçuklu Devleti içerisinde meydana gelen hadiseleri yakından takip ettiği ve taraflar arasındaki ittifakı güçlendirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

¹⁷ Vatvat, s.109-111.

Harezmsah İl-Arslan'ın, Selçuklu hükümdarına dostluk dileklerini ve önemli bilgileri iletmesi için bir emirini görevlendirdiğini bildiren üçüncü ve son mektup ise şöyledir:

Büyük hakan, Rüknü'd-dünya ve'd-dîn Ebû Kâsım Mahmud b. Muhammed b. Buğra Han (Allah şanını yüceltsin) Meclis-i âlinin hükümdarı, büyük sultan, İslâm padişahı, Rüknü'd-dünya ve'd-dinin saltanatı uzun olsun. Bahtı açık, devleti güçlü, izzetli, aziz, celil, hamî, koruyan ve gözeten sultan. Bu iyi niyetli kişiler o hazret için güzel işler yapıp haberler verdiler. Yüceliğin ve ululuğun gelişsin. Haşmetin dünyada yücelsin. Büyük nimetler verilsin ve övgü tezahür etsin. Bu önemlidir ve destek verilmelidir. Olgunluk fazileti, büyüklük, izzet, aziz ve celil olmak, devletin iki cihanda saadeti, o hazret sayesinde mümkün olur.

O vakitte büyük emirlerden Şucâ'üddin Merdankeş Candar (Allah saadetlerini artırsın) sarayda bulunmaktadırlar. Onun sarayının güvenliğini sağlamaktadırlar. Güzel tavırları ile bilinen ve zikredilen meşhur vefa tahtına ulaştı. Yine güzel bir davranışla (Allah onun yeryüzündeki topraklarını temiz kılsın) iyilik ve merhamet duygularına sahip oldu. Mektupların her birinin dili açık ve anlaşılırdır. Onlardan her biri sahihtir. Konulara, meselelere, onların ayrıntılarına ve usûllerine vâkıftırlar. İtaat şartlarından her biri görkemli törenle yerine getirilir. Şerefli insanların hatırına kurtuluşa erme, din ve dünya için yapılması gereken işleri yapma isteği gelir. Rebiülâhîr ayının ortalarında Şucâ'ü'd-dünya ve'd-din Candar (Allah saadetini artırsın) Harezm topraklarından yüce hazrete hizmet etmek için gelmiş ve ikbâl durağına ulaşmıştır. Onun dilindeki sözler açıktır. Onlar içten bir samimiyet ve dürüstlikle gönderilmiştir. Ulaştığı zaman tebliğ ettiği haberler kesin ve nettir. Şeref ve değer bulacağını ümit ederiz. O mektuplara az ve çok itimat edilmesi beklenti ve umudumuzdur. Arzulu ve kutlu davranışlar, parlak işaretlerin hazzı yakın zamanda son düşmana kadar sirayet edecektir.

*Vesselam.*¹⁸

İl-Arslan, önemli devlet adamı Merdankeş Candar'ın saraya gönderildiğini ve vereceği bilgilerin önemli olduğunu belirtmektedir.

¹⁸ Vatvat, s.111-113.

Ayrıca elçinin verdiği haberlere itibar edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Bu mektuptan iki taraf arasındaki dostluk ilişkilerini daha da güçlendirmek istediği anlaşılmaktadır. Burada ilginç olan hadise, İl-Arslan'ın Karahanlı soyundan gelen Mahmud Han'ın hükümdar olmasını içine sindirememesine rağmen müttefik olma isteğidir. O, Oğuz tehlikesine karşı birlikte hareket etmek gerektiğinin farkında olduğu için bu mektupları gönderdiği aşikârdır.

Taraflar arasındaki diplomatik ilişkiler sonucunda Mahmud Han, Harezm bölgesini ziyaret etmek istedi. Bunun için İl-Arslan'a bir mektup gönderdi. Selçuklu hükümdarının gönderdiği mektup bugün elimizde mevcut değildir. Ancak Mahmud Han'ın Harezm'i ziyaret etmek için gönderdiği mektuba Harezmşah'ın nazik bir üslûpla verdiği cevabı şu şekildedir:

Rüknü'd-dünya ve'd-din Ebû Kâsım Mahmud b. Muhammed b. Buğra Han, Meclis-i âlînin hükümdarı, dünyanın efendisi, büyük hakan, Rüknü'd-dünya ve'd-din, Allah devletini yüceltsin, haşmetini artırsın. Felek sana itaat etsin ve ikbalin parlak olsun. İzzetli, yüce, koruyan, gözeten ve yardım eden hükümdar saltanatın binlerce yıl sürsün. O hazretin ve devletin yaptığı eserler ve işler herkes tarafından bilinmektedir. Meclis-i âlinizin parlaklığı (Allah çoğaltsın) ve dünya saadetinin gölgesi başınızın üzerinde yer almaktadır. İnsanlara çokça yardım etmesi, sınırsız ihsanlarda bulunması cömertliğinin süsüdür. Böylece devlet ve ikbalin yükselir.

O vakitte diğer ülkelerin elçilerinin getirdiği mektuplardan (Ancak Allah boyun eğeriz) anlaşılıyor ki Meclis-i âliniz (Allah yüceltsin) yola çıkmaya karar verdi. Mübarek sancağı kaldırarak Harezm'e doğru yürümek ister. Ülkenin üstündeki parlaklık adınızın bu devletin ve vilayetin üstünü kaplasın. Kutlu sözleriniz Harezm ve çevresindeki topraklarda duyulur. Kaldırdığınız toz insanların başının süsü olur. Harezm toprakları oldukça dardır. Meclis-i âlinizin toprakları güzel ve gayet geniştir. Bölgede örneğine az rastlanır bir şekilde veba salgını ortaya çıkmıştır. Burada yaşayan insanlar âciz ve çaresiz kalmışlardır. Meclis-i âlinizin maiyetindekiler ile birlikte sancağınızın girişi ve bu görevin yerine getirilmesi için uygun değildir. Ancak telaşa ve paniğe gerek yoktur. Eğer bu salgın iyi bir tedavi ile durdurulursa Harezm sınırlarındaki sıkıntılar da ortadan kalkar. Müslümanların hastalıktan kurtulmaları ve hayat şartları gittikçe zorlaşmaktadır. Sizin için uygun olursa gelecek yıl (halkın) itaatlerini arz etmeleri için burada bir ordugâh kurulması ve tören düzenlenmesi münasip olacaktır. O zaman yüce sancaklarınızın göğe kaldırılması için ferman buyrulur. Gereği yerine getirilerek karşılama yapılır.

İzzetli ve yüce meclisiniz daim olsun. Bu dünyada tüm amaçlarınıza ulaşmanızı temenni ederiz.

*Vesselam.*¹⁹

Harezmşah, mektubunda Harezm topraklarının dar olduğunu, bölgede veba hastalığının baş gösterdiğini, Rükneddin Mahmud'un bu şartlarda gelmesinin uygun olmadığını belirterek yapılacak ziyaretin ertesi yıla bırakılmasını talep etmektedir. İl-Arslan'ın mektubunda geçen veba salgını hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Harezmşah İl-Arslan'ın böyle bir tutum sergilemesinin iki nedeni olabilir. Birincisi o tarihte bölgede gerçekten veba salgını vardı ve bu yüzden Selçuklu hükümdarının gelmesini istemedi. İkincisi de Harezmşah, Mahmud Han'ın Harezm topraklarına gelmesini istememiş bu yüzden onu oyalamak amacıyla böyle bir yola başvurmuş olabilir.

Yukarıdaki mektupların dışında Harezmşah ve Selçuklu Hükümdarı arasında başka bir münasebet olup olmadığı konusunda kaynaklarda herhangi bir bilgi yer almamaktadır.

Daha önce bahsedildiği gibi Mahmud Han ve oğlu Celâleddin'in 1159'dan itibaren Oğuzların başına geçmeleriyle birlikte Büyük Selçuklu Devleti'nin fiilen tarih sahnesinden çekildiğini söyleyebiliriz. Bundan sonraki süre zarfında Mahmud Han, daha önce Oğuzlara karşı birlikte hareket ettiği Haorsan Hâkimi Müeyyed Ay-aba ile mücadele etmek zorunda kaldı. Müeyyed Ay-aba kendisini yalnız bırakan Mahmud Han'dan intikam almak hemde Horasan topraklarındaki gücünü pekiştirmesi amaçlamaktaydı. Ramazan 557/ Ağustos 1162 Mahmud Han ve oğlu Celâleddin Muhammed'i yakalayan Müeyyed Ay-aba, baba ve oğlun gözlerine mil çektirerek intikamını almanın yanı sıra bölgede nüfuzunu da artırmış oldu. Bundan sonra Horasan'da güç kazanan Müeyyed Ay-aba ile gelişmelerden rahatsız olan Harezmşah İl-Arslan arasında çetin mücadeleler başlayacaktı.²⁰

¹⁹ Vatvat, s.113-115.

²⁰ İbnü'l-Esîr, XI, 224-225; Köymen, 472.

Sonuç

Harezşah İl-Arslan, 1157'de Sultan Sencer'in vefatının ardından Horasan'da baş gösteren bir kaosun tam ortasında kendisini buldu. Bu buhranlı ortadandan çıkmak amacıyla babasının takip ettiği agresif siyaseti bir kenara bırakarak daha çok denge siyaseti izlemeyi tercih etti. Bunun en önemli nedeni, Oğuz tehlikesiydi. İl-Arslan izlediği siyaset gereği Selçuklu hanedan soyundan gelmemesine rağmen Mahmud Han'a göstermelik te olsa bağlı kaldı. Çünkü bu kaotik ortamda müttefike ihtiyacı vardı. Aynı zamanda Mahmud Han'a gönderdiği mektuplarda kullandığı *sadık dost* ibaresi de onun müstakil bir hükümdar olduğunu açıkça göstermekteydi. Bundan sonra İl-Arslan, devletleşme sürecine giren devletin yıpranmaması ve güç kazanması için büyük çabalar sarf etti. Büyük Selçuklu Devleti'nin tamamen ortadan kalkmasından sonra Irak Selçuklu Devleti'ne tabî oldu. Irak Selçuklularına taabiyetide tıpkı Mahmud Han'a bağlılığı gibi şekilsel idi. 1163 yılında Azerbaycan Atabeyi İl-Deniz ile aralarının açılması sonucunda Irak Selçuklu Devleti'nin taabiyetinden çıkarak bağımsız hareket etmeye başladı. Biz Harezşahlar Devleti'nin müstakil bir devlet olma hüvviyetine yukarıda zikredilen tarihte kavuştuğunu söyleyebilir. Bundan sonraki süre zarfında İl-Arslan, izlediği siyaset sayesinde Horasan topraklarında güç kazanmaya ve aynı zamanda Büyük Selçuklu Devleti'nin mirasına da sahip çıkmaya başladı. Ancak haraç ödediği Karahıtayları Mâverâünnehir topraklarından atmak istediye de başarılı olamadı. İl-Arslan, 1172'de vefat ettiğinde geride kuruluş sürecini tamamlamak üzere olan bir devleti miras bıraktı.

Kaynakça

- Ayan, Ergin, *Büyük Selçuklu İmparatorluğunda Oğuz İsyanı*. İstanbul 2007.
- Barthold, V. V. *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Haz. H. Dursun Yıldız), İstanbul 2017.
- Bünyatov, Ziya, *Hârezşahlığı ve Enuştekinler Devleti*, (Çev. Tural Rivazev), İstanbul 2003.
- Cüveynî, Ata Melik, *Tarih-i Cihanguşâ*, (*Devre-i Moğol, Harezşahiyye, İsmailiye*), (Tash. Mansur Servet), Tahran 1342.

- Cüveynî, Ata Melik. *Tarih-i Cihanguşâ*, (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara 2013.
- el-Bündârî, *Zubedetü'l-Nuşra ve Nubetü'l-Usra (Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi)*, (Çev. Kıvameddin Burslan), Ankara 2016.
- Erdoğan, Coşkun, *Harezmsahlr (Anuştegin'den Celâleddin'e)*, İstanbul 2020.
- Hafız Ebrû, *Coğrafya-yı Tarih-i Horasan Der Tarih-i Hafız Ebrû*, (Nşr. Gulâm Rıza Verehrâm) Tahran 1331.
- Hândmîr, *Habîbü's-Siyer fî Ahbârı Efrâdi'l-Beşer*, II, (Nşr. Dr. Muhammed Debîr Siyâkî) Tahran 1380.
- Hemedanî, Reşîdüddin Fazlullah. *Camiü't- Tevârih (Tarih-i Selatîn-i Harezmi)*, Tahran 1389.
- Hemedanî, Reşîdüddin Fazlullah. *Câmiü't-Tevârih'te Harezmi Sulltanları*. (Çev. Farbod Mazlûmî). İstanbul 2022.
- İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Tarihü'l-Mülûk ve'l-Ümem*, XVII, (nşr. Muhammed Abdulkadir İta-Mustafa Abdulkadir İta), Beyrut 1412.
- İbnü'l-Esîr, el-Kâmil fi't- Tarih (İslâm Tarihi), XI, (Çev. Ahmet Ağırakça), İstanbul 1991.
- İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, XII, (Çev. Mehmet Keskin). İstanbul 1995.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Harezmsahlr Devleti Tarihi*, Ankara 1984.
- Köymen, Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi (İkinci İmparatorluk Devri)*, Ankara 2017.
- Le Strange, Guy, *Doğu Hilafetinin Memleketleri (Mezopotamya, İnan ve Orta Asya)*, (Haz. Adnan Eski Kurt, Cengiz Tomar), İstanbul 2015.
- Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ fî Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk Ve'l-Hulefâ*, IV, Tahran 1339.
- Mîrhând, *Ravzatü's-Safâ fî Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk Ve'l-Hulefâ*, (Hârezmsahiyan), (Çev. Erkan Göksu), İstanbul 2022.
- Müstevfî, Hamdullah, *Târih-i Güzide*. (Tash. Abulhüseyn Nevahî), Tahran 1387.
- Müstevfî, Hamdullah, *Târih-i Güzide*. (Çev. Mürsel Öztürk), Ankara 2013.
- Özgüdenli, Osman Gazi, *Selçuklular*, I, İstanbul 2020.
- Piyadeoğlu, Cihan, *Büyük Selçuklular*, İstanbul 2019.
- Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's- Sûrûr*, I, (Çev. Ahmet Ateş). Ankara 1999.
- Sevim, Ali- Merçil, Erdoğan, *Selçuklu Devletleri Tarihi (Siyaset, Teşkilât ve Kültür)*, Ankara 2020.
- Şebankâreî, *Mecmaü'l-Ensâb*, (Tash.Mîr Haşem Muhaddîs). Tahran 1372.
- Şebankâreî, *Mecmaü'l-Ensâb* (Hanedanlar Tarihi), (Çev. Fahri Unan), Ankara 2022.
- Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk- İslâm Medeniyeti*, İstanbul 2015.

Vatvat, Reşîdüddin, *Nâmeha-yı Reşîdüddin Vatvat*. (Tash. Kâsım Toyserekanî), Tahran 1338.

Extended Abstract

The Khwarezm Shah State (1077-1231), founded in the Khwarezm region, one of the ancient settlements of the world, is one of the important milestones in Turkish history. The journey of the Khwarezmshahs in history began with the appointment of Anushtegin Garcei as both the Tashtdar and the governor of Khwarezm in the Seljuk palace. There is no information in the sources about what position Anushtegin took in the throne fights that started within the state after the suspicious death of the Seljuk Sultan Melikşah (1072-1092). After his death in 1097, his son Kutbeddin Muhammed (1097-1128) was appointed as the Khwarezm Shah with the rewards of Sultan Berkyâruk (1092-11104). Kutbeddin Muhammad is the first dynasty member to actually fulfill this duty. There is very little information about his life in the sources. However, it is known that he served the Great Seljuk State faithfully during his 30-year period as Khwarezm Shah.

After the death of Kutbeddin Muhammed in 1128, Sultan Sencer appointed Atsız to the position of Khwarezmshah. After becoming Khwarezmshah, Atsız quickly climbed the career ladder and became an influential statesman in the Seljuk palace. However, this situation caused serious discomfort in the command level of the Seljuk army. The commanders' attempt on Atsız's life and Sultan Sencer's silence about this situation seriously worried him. Atsız, who asked for permission from Sultan Sencer, returned to Harezem. As soon as he returned, Harezemshah Atsız raised the flag of rebellion against Sultan Sencer. Although he rebelled three times, in 1138, 1143 and 1147, he was unsuccessful. Khwarezm campaigns have an important place in Seljuk history. Because the Great Seljuk State did not organize consecutive expeditions to any place other than the Khwarezm region during its reign. Starting from 1147, Atsız came under the subordination of the Seljuk State again. Even when Sultan Sencer was captured by the Oghuzs in 1153, he continued to remain loyal to the Seljuk State. The most important reason behind this is his fear of the Oghuzs.

In 1156, when Sultan Sencer was freed from captivity and returned to the throne, Atsız sent three letters to declare his loyalty, but Sultan Sencer left them unanswered. Although Atsız fought seriously against the Seljuk State to gain independence, he was not successful. However, it provided the necessary basis for the State of Khwarezmshahs to be established in the future.

Ebû'l-Feth İl-Arslan (550-567/1156-1172) immediately set out from Cend to Khwarazm as soon as he received the news of his father's death. On the way, he received allegiance from many commanders and statesmen loyal to his father. Before he reached Khwarezm, he heard that his brother

Suleymanshah was taking action to ascend to the throne. In order to prevent his brother from ascending to the throne, II-Arslan came to Gürgeç and had him and his atabey, Ogul Bey, arrested. Then he executed the atabe and imprisoned his brother. Thus, he eliminated the biggest obstacle in front of him. Meanwhile, II-Arslan had to return when the Kipchaks, who took advantage of Atsız's death, attacked Cend and Mankışlag lands again. After establishing public order in these lands, he came to Khwarezm and ascended to the throne in Rajab 551/August 1156.

In the first days of II-Arslan's reign, unrest began to arise within the state. In order to please the commanders and statesmen who were disturbed by the bloody accession to the throne, he increased their salaries and gave them grants. Thus, the state resolved the unrest among the nobles. He did not follow the policy followed by his father during his time as Khwarezmshah. He adopted a policy of balance according to the events developing in the region. Sultan Sencer confirmed his Khwarezm Shahhood by sending hil'ât and menşûr to II-Arslan in Ramadan 551/October 1156. However, after the death of the Seljuk ruler in 552/1157, the balance in the region suddenly changed.

After Sultan Sencer was captured in 1153, the Oghuzs began to invade the Khorasan region. Oghuz lords such as Dinar, Bahtiyar, Tûtî, Korkut took counter action to destroy the remaining forces of the Seljuk State. When the Seljuk commanders preferred to flee rather than resist, they easily captured the lands of Khorasan. Rebiülâhîr-Cemâziyelâhîr 548/ In July and September 1153, they plundered Merv, the capital of the Seljuk State, twice, Nişabur and many important Seljuk cities. They massacred most of the people and scholars. Among those murdered was Muhammad b., one of the famous Shafi'i fiqh scholars of the period. Yahya en-Nişâbûrî and Abdurrahman Ukkâf were also present. In addition, the destruction of the dams on the Murgab River, the lifeblood of the city, caused a major drought in the region and the people's abandonment of their lands. In addition, they destroyed many soup kitchens, foundations and libraries.

Some Seljuk statesmen, who followed the developments closely, were making efforts to revive the state. First, Tahir b., one of the Seljuk viziers. Fahrü'l-Mülk, Sultan Sencer's nephew Süleymanşah b. He declared Muhammad sultan and enthroned him in Nişabûr in Cemâziyelâhîr 548/September 1153 and had a sermon read in his name. However, although Süleymanşah made some attempts to prevent the Oghuzs, he was unsuccessful. He had to leave the Khorasan lands after the death of Vizier Tahir and the defeat against the Oghuzs. Seljuk emirs, who were helpless in the fight against the Oghuzs, invited Rükneddin Mahmud, a descendant of the Karakhanid family and also the son of Sultan Sencer's sister, to Khorasan in

549/1154-55. Mahmud accepted the invitation and became the new ruler of the Seljuk State.

Harezmsah Atsız preferred to be an ally of the new Seljuk Ruler Mahmud Khan rather than opposing him. He even sent him a letter congratulating him on his accession to the throne. However, it is necessary to seek an answer to the reason why the governor of a state, who had previously rebelled against the Seljuk State three times to gain independence, adopted such an attitude. The answer to this question is that Atsız was afraid of the Oghuzs. Because Khwarezmshah did not have enough strength to fight them. That's why he needed a new ally. We guess that Khwarezmshah, who we know to have a forward-thinking personality, made such a decision by carefully evaluating the conjuncture of the period. Before examining the relations with the Great Seljuks during the reign of İI-Arslan, it would be appropriate to take a look at the events that took place in the lands of Khorasan after the death of Sultan Sanjar in order to understand the issue better. Following the death of Sultan Sencer in 552/1157, his nephew Mahmud Khan ascended the Seljuk throne for the second time. However, a big problem that needed to be solved was waiting for him in Khorasan. This was undoubtedly an Oghuz issue. The Oghuzs, who captured Sultan Sencer in 548/1153, did not carry out any activities in the region for a while after the sultan was released from their hands in 551/1156. Taking the death of the sultan as an opportunity, they set out from Balkh in 553/1158 and attacked the lands of Merv. Mahmud Khan and Khorasan Ruler Müeyyed-Ay-aba, who were aware of the situation, took action to fight against the Oghuzs. They achieved various successes against the Oghuzs during this period. Mahmud Khan and Müeyyed Ay-aba thought that they could expel them from Khorasan lands thanks to their success. Then, the two sides combined their forces and marched on the Oghuzs. The alliance army was victorious in the wars fought in Ramadan-Şevval 553/October-November 1158. However, the Oghuzs had no intention of giving up. They regrouped and attacked the combined forces of Mahmud Khan and Müeyyed Ay-aba. The Khorasan army suffered a heavy defeat and had to retreat. The Khorasan army suffered a heavy defeat and had to retreat. After this victory, the Oghuzs captured the lands of Merv. Instead of looting and plundering in the city, they treated the people well. The most important reason they do this is that they do not want to lose their dominance. However, this was not valid for Serahs, Tūs and Nişabûr. They put the people to the sword in three cities and left no stone unturned.

After this defeat, while Müeyyed Ay-aba fled, Mahmud Khan retreated to Curcan and began to take precautions against possible attacks of the Oghuzs and wait. However, the opposite happened. At the beginning of 554/1159, Oghuz lords made an attractive offer to Mahmud Khan and asked him to

become their leader. However, Mahmud Khan, knowing what the Oghuzs did to Sultan Sanjar, rejected their offer in order to avoid the same fate. They then made an offer for Mahmud Khan's son, Celaleddin Muhammed, to become the head of the Oghuzs. Celaleddin accepted this offer of the Oghuzs after consulting with the state officials. He became the leader of the Oghuzs in the middle of 554/1159. It is understood from their demands that there is no unity among the Oghuzs. Shortly after his son Celaleddin Muhammed became the head of the Oghuzs, Mahmud Khan took the statesmen with him and set out for Khorasan. It is clear that the reason for going to this region was the assurances given by the Oghuzs. However, we do not have any information about the guarantees given by the Oghuzs to Mahmud Khan.

After Mahmud Khan reached an agreement with the Oghuzs, Müeyyed Ay-aba, with whom he had previously acted together against them, was left alone. Since Ay-aba was afraid of the attacks of the Oghuzs, he set out from Curcan towards Khorasan. When the Oghuzs received the news that he had arrived near Habushan, they took action to capture him. Müeyyed Ay-aba was captured by the Oghuzs for a short time, but he managed to escape from their hands. Mahmud Khan and his son Celaleddin Muhammed, who became an important power in the region in this process, decided to join their forces. The Oghuzs asked the two rulers to give them any place in the Khorasan lands as a gift. Their request was not accepted by the father and son. Thereupon, the Oghuzs took action and went to Nishapur in Rajab-Shaban 554/August-September 1159. Müeyyed Ay-aba was there at this time. As soon as he heard that the Oghuzs were coming, he retreated to Herat. Müeyyed Ay-aba, who stayed in Herat for a while, first went to Merv and then to the city of Sarakhs. At that time, Serahs, Shafi'i Chief el-Mueyyed b. It was managed by Hüseyin al-Muvaffaki. One of Fâkih al-Muvaffaki's men accidentally killed a person named al-Fustâkânî, who lived in the region and was known for his closeness to the Alevis, which caused tension between the parties.

Zahirüddin Ebû'l-Kâsım Zeyd, the leader of the Alawites in Nişabûr, was very angry when he received the news. He sent a message to the leader of the Shafiis and asked for the murderer to be handed over to them. However, he did not fulfill this request. This situation caused the parties to confront each other. Many Shafi'is were killed in the war between the two sides in Dhu al-Qa'dah 554/November 1159. Many madrasahs and mosques in Khorasan were burned. The city of Nishapur was destroyed. While Müeyyed Ay-aba was fighting against the Oghuzs, he was also involved in sectarian conflicts. Shafiis, who wanted to take revenge on the Alevis, acted together with Mueyyed Ay-aba and besieged Nishapur. When they captured the city, they slaughtered many Alevis and destroyed many Hanafi madrasahs. After this war, Müeyyed Ay-aba left Nişabûr and went to Beyhak.

Another problem in Khorasan lands occurred between Turkmens and Batinis. According to Ibn al-Athir, a group of approximately 1700 members of the Ismaili sect, who took advantage of the Turkmen groups living in the Kuhistan lands to go on an expedition, attacked the places where they lived. However, since the Turkmens were on a campaign, they could not find them at home. Despite this, they took women and children captive and destroyed the cities. When the Turkmens returned, they encountered a terrible sight. They started to follow the Batinis to take revenge for what was done. The Turkmens won the war that took place between the parties in 553/1158. The author records that only nine people survived this war. These events show that the political chaos that occurred due to the lack of authority in the region after the collapse of the Great Seljuk State, as well as the conflicts between sects, was ignited.

Il-Arslan, who ascended the throne in place of Atsız, who died in 1156, continued his relations with the new Seljuk ruler Mahmud Khan, who replaced Sultan Sencer in the first years of the reign. First, he sent ambassadors to him and congratulated him on his accession to the Seljuk throne. He also expressed his sadness at the death of Sultan Sencer and stated that the people of Khwarezm mourned for three days. In response, Mahmud Khan sent a letter congratulating Il-Arslan on becoming Khwarazmshah and expressing his condolences for the death of his father. The most important reason why Khwarezmshah maintained his relations with the Seljuks was the ongoing Oghuz invasion in Khorasan. Because Il-Arslan was not strong enough to resist the Oghuzs. Therefore, it had to maintain its alliance with the Great Seljuk State. However, Il-Arslan could not pay close attention to the events in Khorasan because of the problems caused by the Qara Khitai in the lands of Transoxiana. Even though he had to go to that region to resolve the Kara-Khitans issue, he continued to closely follow the developments in Khorasan.

As mentioned before, we can say that the Great Seljuk State practically disappeared from the stage of history when Mahmud Khan and his son Celaleddin became the head of the Oghuzs in 1159. During the next period, Mahmud Khan had to fight with the Horsan Ruler Müeyyed Ay-aba, with whom he had previously acted together against the Oghuzs. Müeyyed Ay-aba aimed to take revenge on Mahmud Khan, who left him alone, and to consolidate his power in the lands of Khorasan. Ramadan 557 / August 1162 Müeyyed Ay-aba, who captured Mahmud Khan and his son Celaleddin Muhammed, not only took revenge by making the father and son look bad, but also increased his influence in the region. After this, tough struggles would begin between Mueyyed Ay-aba, who gained power in Khorasan, and Khwarezmshah Il-Arslan, who was disturbed by the developments.